

Woensdag 16 mei 2018

TivoliVredenburg - Grote Zaal - 20.15 uur

ERIK SATIE & REINBERT DE LEEUW

Erik Satie 1866 - 1925

Ogives (1886)

Première Ogive - à J.P. Contamine de Latour - *Très lent*

Deuxième Ogive - à Charles Levadé - *Très lent*

Troisième Ogive - à Madame Clément le Breton - *Très lent*

Quatrième Ogive - à Conrad Satie - *Très lent*

Le fils des étoiles (1891)

Prélude du premier acte - La Vocation

Prélude du deuxième acte - L'initiation

Prélude du troisième acte - L'incantation

Gnossiennes (1890 - 1896)

Lent

Avec étonnement

Lent

Lent

Modéré

Avec conviction et avec une tristesse rigoureuse

Pauze

Prélude de la porte héroïque du ciel (1894)

Sonneries de la Rose+Croix (1892)

Air de l'Ordre - lent

Air du Grand Maître - lent

Air du Grand Prieur - lent

Gymnopédies (1888)

Lent et douloureux

Lent et triste

Lent et grave

Reinbert de Leeuws allerlaatste Satie-concert

In de jaren zeventig bestormde Reinbert de Leeuw de populaire hitlijsten met zijn driedelige platenreeks *Erik Satie, Early Piano Works*. Hij wist met zijn ultra-trage uitvoeringen van stukken als *Gnossiennes* en *Gymnopédies* precies de juiste snaar te raken. De opnames vlogen als zoete broodjes over de toonbank en werden bekroond met gouden en platina platen. Twee decennia later nam

hij ze nogmaals op, ditmaal op cd. Hoewel hij eigenlijk tegen het vastleggen van muziek is: 'Het is als een foto van muziek, het is niet de muziek zelf. Zodra iets precies hetzelfde klinkt is het dood', zei hij hierover tegen ondergetekende.

Hoewel hij daarna een punt zette achter het spelen van Saties vroege pianowerken, zwichtte hij toch telkens weer voor de enorme vraag vanuit publiek en concertzalen. Zoals lang geleden gestopte popbands telkens weer nieuwe reünies organiseren, kan ook De Leeuw de vroege Satie kennelijk niet loslaten. In 2015 toerde hij er weer mee door ons land en een klein half jaar voor zijn tachtigste verjaardag speelt hij opnieuw highlights van zijn drie plaatopnames. Het optreden in TivoliVredenburg vormt volgens de tekst op de website 'het slotconcert van zijn laatste Satie-tournee'. Maar of dit werkelijk De Leeuws allerlaatste Satie-concert zal zijn? De tijd zal het leren.

Erik Satie, een visionaire zonderling

Erik Satie was een zonderling, die na zeven jaar ongemotiveerde studie het Conservatorium van Parijs verliet zonder diploma en pianist werd bij het cabaret *Le chat noir*. Terwijl collega's in de ban waren van de hoogdramatische werken van Wagner, componeerde hij muziek zonder ontwikkeling of dramatiek. Hij gebruikte simpele, soms eindeloos herhaalde akkoorden en melodieën, zette niet altijd maatstrepen en koos wonderlijke titels als *Ogives*, *Gnossiennes* en *Gymnopédies*. Zijn tijdgenoten begrepen niets van zijn uitgebeende composities en beschouwden hem als een niet serieus te nemen grappenmaker. Satie reageerde gevat op verwijten aan zijn adres. Toen Debussy zijn muziek 'vormloos' noemde, componeerde hij subiet zijn *Trois morceaux en forme de poire* (Drie stukken in de vorm van een peer). In 1898 trok hij zich terug in een voorstad van Parijs, waar hij als een kluisenaar leefde en zich verdiepte in mystiek en gotische kunst. Pas toen hij in 1915 in contact kwam met Jean Cocteau rees zijn ster. Samen met Picasso maakten ze het tegendraadse theaterstuk *Parade* waarin typemachines ratelen en revolvers worden afgevuurd.

In de jaren twintig werd hij de inspirator van de 'Groupe des Six' van onder anderen Darius Milhaud en Francis Poulenc, die hun muziek kruidden met elementen uit jazz en vaudeville. Na zijn dood werd Satie grotendeels vergeten, maar tegenwoordig geldt hij als een visionair die vooruitliep op de conceptuele muziek van John Cage, het minimalisme van Glass en Reich en de tegenwoordig alom aanwezige muzak.

Tijdloze muziek voor een protestgeneratie

Vaak wordt de indruk gewekt dat Reinbert de Leeuw de vroege pianomuziek van Satie in ons land introduceerde met zijn in 1975 gelanceerde platenreeks. Deze composities waren hier echter al vanaf de jaren zestig bekend, vooral dankzij de plaatopnames van de Italiaans-Franse pianist Aldo Ciccolini. De balorige composities en eigenzinnige levenshouding van Satie sloten nauw aan bij de antiautoritaire mentaliteit van de protestgeneratie. Zijn ongecompliceerde noten en ludieke commentaren boden bovendien een welkom tegenwicht aan de dodelijke ernst van avant-gardisten als Pierre Boulez en Karlheinz Stockhausen.

Al snel gingen ook Nederlanders het werk van Satie promoten, zoals de pianist Polo de Haas, de zangeres Henriëtte Klautz, de kunstenaar Chaim Levano en de bioloog-schrijver Dick Hillenius. Ook Reinbert de Leeuw wierp zich in de strijd. Zo plaatste hij in 1967 diens *Danses gothiques* tussen werken van Schönberg, Messiaen en Louis Andriessen tijdens een solorecital in het Stedelijk Museum in Amsterdam. 'Ik was gefascineerd door hun geheimzinnige en mystieke karakter,' zei

hij hierover in de biografie *Reinbert de Leeuw, mens of melodie*. 'De negen delen van *Danses gothiques* zijn gebaseerd op steeds dezelfde harmonieën. Het klinkend resultaat is uiterst monotoon maar de religieuze opschriften suggereren een enorme verscheidenheid. Die discrepantie boeit me nog altijd.'

Datzelfde jaar deed hij in Theater Lurelei een poging Saties *Vexations* ('plagerijen') integraal uit te voeren. Deze bestaan uit een thema van achttien noten die samen amper anderhalve minuut duren, maar 840 maal herhaald moeten worden. Afhankelijk van het tempo zou het stuk uiteindelijk zo'n twintig uur duren. Reinbert begon dapper aan deze titanenklus, maar het was hem niet gegeven deze te voltooien. 'Eerst vond ik het afschuwelijk saai, maar na een tijdje ging het me enorm fascineren', memoreert hij in zijn biografie. 'Na ruim drie uur spelen was ik er nog lang niet klaar mee, maar om halfeen kreeg ik plotseling een briefje onder mijn neus: we gaan sluiten! Dat was een klap in mijn gezicht.' Sommige verslaggevers turfden 112, andere 117 herhalingen.

De Leeuw trok de aandacht met zijn Satie-vertolkingen omdat deze soms wel twee keer zo lang duurden als die van andere pianisten. Zijn collega's hadden er weinig van begrepen, zegt hij in de biografie: 'Boven alle stukken van Satie staat *très lent*, ik vind dat je dat zeer letterlijk moet nemen. Er zit in die muziek iets van fixatie op stilte, op stilstand.' Deze verstillings raakte een snaar in de maatschappij, waar de hippiecultuur een hoge vlucht nam. Jongeren omarmden massaal de leer van transcendente meditatie van Maharishi Mahesh Yogi en vonden zingeving en spiritualiteit in De Leeuws slowmotion interpretaties van stukken als *Ogives*, *Sonneries* en *Danses gothiques*. Bij sommige concerten namen zij zelfs ónder diens vleugel plaats.

Satie in de supermarkt

Ook de choreograaf Koert Stuyf en de danseres Ellen Edinoff voelden zich aangesproken. Zij hadden naam gemaakt met een soort 'antidans' à la Merce Cunningham en begin jaren zeventig gingen ze samenwerken. Stuyf ontwierp enkele choreografieën op muziek van Satie met Reinbert de Leeuw aan de piano. Tijdens een concert in 1972 werd hij zelfs met vleugel en al naar de nok van Theater Carré gehesen, waar hij bijgelicht werd door fietslampjes. Een jaar later speelde hij in het dansstuk *Seesaw* de *Trois Sarabandes*, terwijl Edinoff zich tergend langzaam van de ene kant van een wiebelige plank naar de andere bewoog. Het publiek luisterde ademloos.

In de biografie zegt De Leeuw hierover: 'Koert vond een perfecte combinatie met de muziek. Hij concentreerde zich op iets héél kleins maar met een enorme diepte en Ellen had zo'n waanzinnig talent, dat bracht iets magisch tot stand.' De spraakmakende voorstellingen brachten de populariteit van Satie in een stroomversnelling. Een recensent schreef naar aanleiding van de uitvoeringen in Theater Carré: 'Zoals die Satie werd gespeeld door Reinbert de Leeuw zou ik er een plaat van willen hebben.'

Hij werd op zijn wenken bediend. Niet lang na zijn verzuchting startte het zojuist door cabaretier Herman van Veen opgerichte label Harlekijn een driedelige platenreeks onder de even simpele als doeltreffende titel *Erik Satie, Early Piano Works*. De eerste elpee verscheen in oktober 1975 en bevatte onder andere *Gnossiennes* en *Danses gothiques*. Binnen enkele weken werden er duizenden exemplaren verkocht. De verkoop schoot nog eens omhoog toen de plaat twee maanden later op Hilversum 3 werd gedraaid tijdens de Molukse treinkaping bij Wijster.

Hierna werd de muziek van Satie schier onontkoombaar in de publieke ruimte. Reinberts platen werden gedraaid bij de kapper, in de sauna, in

massagesalons en zelfs in de supermarkt; ook werden ze veelvuldig gebruikt bij televisiedocumentaires. Zo werden Saties noten alsnog getransformeerd tot het ooit door hemzelf bedachte 'musique d'ameublement', muziek die zich niet opdringt maar onbewust wordt waargenomen, tegenwoordig bekend als 'muzak'.

Niet iedereen was overigens onder de indruk van het bezwerende spel van De Leeuw. Zo sprak collega-pianist Ton Hartsuiker van 'orakelachtige vertolkingen' en ergerde hij zich aan de 'Satie-verheerlijking'. Ook journalist Jan Blokker hekelde het dwingend karakter van de Satie-rage. 'Niet zodra heeft Reinbert de Leeuw Satie op de plaat gezet of het wereldje grijpt zijn kans. Satie, meneertje, dat is het. Platen, boeken, artikelen, televisie, radio en ga d'r maar aanstaan. Wat het nare daarbij is, dat is de slaafsheid, het niet nadenken, het stomme opvolgen en vooral de snelle gewenning. Het niet meer hebben van het vermogen tot vergelijking en kiezen.' De Leeuw liet zich niet van de wijs brengen en verklaarde het succes vanuit de directheid van Saties muziek, die hij herkende in popmuziek. Om bijvoorbeeld *Gnossiennes* te begrijpen, hoeft je 'helemaal niet thuis te zijn in de klassieke muziek, het is ja of nee. En het is dus voor veel mensen ja gebleken', zei hij tegen het Vlaamse tijdschrift *Knack*. En inderdaad, tegenstrevers als Hartsuiker en Blokker bleken roependen in een woestijn. De combi Reinbert-Satie trekt anno 2018 nog altijd volle zalen.

Thea Derks

Reinbert de Leeuw studeerde piano en muziektheorie aan het Amsterdamse Conservatorium, gevolgd door een studie compositie bij Kees van Baaren aan het Koninklijk Conservatorium in Den Haag. Nationaal en internationaal geldt hij als groot kenner en pleitbezorger van hedendaagse muziek. Met diverse componisten bouwde hij een hechte band op en gold en geldt als groot pleitbezorger van hun muziek. Zeker in Nederland was De Leeuw van onschatbare waarde voor de naamsbekendheid van componisten als Olivier Messiaen, György Kurtag, Sofia Goebaidoelina, Galina Oestvol'skaja, Louis Andriessen, Mauricio Kagel en Claude Vivier. Als dirigent leidde hij ensembles in binnen- en buitenland, waaronder het Koninklijk Concertgebouworkest, Rotterdams Philharmonisch Orkest en het Sydney Symphony Orchestra. Hij was medeoprichter van het Schönberg Ensemble in 1974 (tegenwoordig Askol Schönberg) en is sindsdien vaste dirigent van het ensemble. Bovendien is hij altijd actief gebleven als pianist, met een voorkeur voor de eenlingen, vrije geesten en vernieuwers. Een verrassend nieuw hoofdstuk in zijn carrière is het dirigeren van Bachs *Matthäus-* en *Johannes-Passion*, met Holland Baroque en het Nederlands Kamerkoor. Reinbert de Leeuw ontving diverse Edisons, waaronder in 2007 voor de *Schönberg Ensemble Edition*, een uitgave van 25 cd's en dvd's ter gelegenheid van het 30-jarig jubileum van het Schönberg Ensemble, en in 2008 voor de cd *Im wunderschönen Monat Mai* met Barbara Sukowa en het Schönberg Ensemble.

Thea Derks is muziekpublicist. In 2014 publiceerde zij de lovend ontvangen biografie *Reinbert de Leeuw: mens of melodie*. De biografie is via webwinkels of via de boekhandel te koop. Voor de Concertzender maakt ze het maandelijkse programma *Panorama de Leeuw*. De aflevering van 4 november 2015 (te zien op Youtube) was geheel gewijd aan Erik Satie.